

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію АПОСТОЛА МИХАЙЛА ВОЛОДИМИРОВИЧА «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х РОКІВ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: НАУКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ АКАДЕМІКА М. В. ЗУБЦЯ», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Питання ефективності розведення сільськогосподарських тварин в Україні пов'язане з її продовольчою безпекою, охороною здоров'я та створенням конкурентоспроможного аграрно-промислового комплексу. В цій галузі діяльність наукових і освітніх інституцій та пріоритетні результати вітчизняних вчених синтезували світовий досвід й національну специфіку, ставши частиною наукового та культурного надбання людства. За матеріалами офіційної статистики, нині споживання м'яса та молока населенням України зменшилося до рівня, нижчого за фізіологічно обґрунтовані норми, тому на часі постає розроблення сучасної селекційної парадигми, яка має враховувати історичний досвід наукового забезпечення тваринництва.

Одним з фундаторів породотворення, генетики та біотехнології сільськогосподарських тварин є професор, заслужений діяч науки і техніки України, президент НААН Михайло Васильович Зубець, перу якого належить понад 700 наукових праць, серед яких 139 монографій. Проте на сьогодні в Україні відсутні фундаментальні дослідження, які б містили всебічний історичний аналіз теоретичних, методологічних й інституціональних основ розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., а також значення в цьому контексті наукового середовища та творчого доробку академіка М. В. Зубця.

Зазначена актуальна проблема була вперше розв'язана у дисертаційній роботі М.В. Апостола, що визначає її високу актуальність. Зокрема, дослідником було узагальнено історію інституалізації розведення сільськогосподарських тварин в Україні та світі на тлі еволюції соціально-економічних і культурно-політичних умов; показано формування особистості М.В. Зубця як вченого, педагога, організатора, методолога та популяризатора галузевої науки; проаналізовано його творчий доробок з породотворення, оцінки сільськогосподарських тварин, збереження та раціонального використання їх генофонду; реконструйовано персональний склад, характерні особливості й результати наукової школи вченого; запропоновано періодизацію розведення сільськогосподарських тварин в Україні та періодизацію наукової, організаційної й професійної діяльності академіка М.В. Зубця.

Посилюють методологічне значення роботи показ підходів у світовій науці до породотворення, концепцій заповідності, збереження генофонду та екологічного утримання тварин; детальний аналіз еволюції та переваг використання програмно-цільового підходу у тваринництві України; розкриття оригінальності підходу вченого та педагога М.В. Зубця до розбудови сільськогосподарської освіти на шляху

входження країни в європейській простір, що має обов'язково зберігати національні особливості при трансформації спеціальностей; висвітлення ролі вченого як історика науки, який приділяв значну увагу біографістиці її діячів; показ його діяльності як законодавця, енциклопедиста, публіциста та популяризатора визначних результатів вчених України, важливих також для комерціалізації розробок; змістовні додатки.

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» та «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект».

Об'єктом дослідження є розвиток наукових концепцій розведення та селекції сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. з урахуванням тенденцій світової галузевої наукової думки. У межах об'єкта виділяється **предмет** дослідження – сутнісно-еволюційні зміни наукової, організаційної, технологічної компонент розведення сільськогосподарських тварин, наукове середовище академіка НААН М. В. Зубця, теоретичний і практичний внесок очолюваних ним колективів в наукове забезпечення галузі тваринництва, становлення сучасної селекційної парадигми.

Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів історичної достовірності, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності, а також низці загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-історичних методів, методах джерелознавчого, архівознавчого та термінологічного аналізу.

Одержані результати будуть корисними наступним поколінням дослідників при підготовці узагальнювальних праць з історії тваринництва, біографічних словників, енциклопедій і підручників, а також при викладанні курсів історичного та фахового спрямування - історії України, історії науки й техніки, тваринництва.

Основні результати дисертаційної роботи оприлюднено на 4 всеукраїнських та 9 міжнародних наукових конференціях, а також у 39 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія (2 видання), 2 брошури, 22 наукові статті у фахових виданнях, із них 4 у зарубіжних наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та конкретним дослідницьким завданням, дисертація складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 704 найменування, 22 додатків. Повний обсяг дисертації становить 547 сторінок, основний текст роботи - 398 сторінки.

У **вступі** розкрито актуальність, зв'язок роботи з науковою тематикою; сформульовано мету і завдання дослідження; визначено його об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи наукового пошуку, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані щодо особистого внеску здобувача, апробації та структури дисертації.

У розділі 1 **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження»** здійснено аналіз стану наукової розробки проблеми та її джерельної бази, обґрунтовано методологію дослідницького пошуку.

Показано, що висвітленню основних методів розведення сільськогосподарських тварин сприяли праці М. А. Кравченка, П. Д. Пшеничного та Ф. Ф. Ейснера, розвитку племінного скотарства в УРСР - В. П. Бойка, здобутків провідного племінного заводу «Тростянець» - А. І. Самусенка.

Проблеми еволюційного поступу аграрної науки здобули неупереджену оцінку в працях В. А. Вергунова, загальні тенденції розведення сільськогосподарських тварин - Ю. Д. Рубана, проблема еволюції селекційної теорії в скотарстві – В. П. Бурката та І. С. Бородай.

Внесок М. В. Зубця в становлення Інституту розведення і генетики тварин НААН проаналізовано у виданнях «Нариси з історії інституту» (2008), «Історія Інституту розведення і генетики тварин у подіях, фактах, біографіях учених» (2012); організація кафедри розведення сільськогосподарських тварин Української сільськогосподарської академії – у монографії В. В. Діденка. Найбільш ґрунтовні нариси про вченого підготовлено В. А. Вергуновим, М. В. Гладієм, М. І. Свояченком. В цілому ж в історіографії всебічно не узагальнено творчі набутки вченого та сфери їх використання.

Джерельна база дослідження містить документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, зокрема, фондів 27 «Міністерство сільського господарства УРСР» (1919–1970), 4860 «Міністерство радгоспів УРСР» (1965–1982) та 4861 «Українська академія сільськогосподарських наук» (1956–1962). Це також матеріали Центрального державного архіву громадських організацій України, Державного архіву м. Київ, архівів галузевих НДУ, особистого архіву академіка М. В. Зубця.

Суттєвим інформаційним ресурсом дослідження є інтелектуальна спадщина академіка М. В. Зубця та його учнів й періодичні видання, біобібліографічні покажчики наукових праць, довідники та енциклопедії, музейні документи.

У розділі 2 **«Інституціональні чинники розвитку наукових концепцій розведення сільськогосподарських тварин в системі соціально-економічних трансформацій в Україні»** показано становлення селекції (1965–1990) та концептуальні основи організації національної системи племінної справи у тваринництві (1991–2014).

Показано, що загальнодержавне координування племінної справи здійснювали союзне та республіканське Міністерства сільського господарства через Головне управління з племінної справи. Було також організовано Раду з племінної справи в тваринництві, створено республіканські, крайові та обласні науково-виробничі об'єднання, затверджено конкретні завдання для селекційних центрів, вдосконалено систему вищої фахової освіти та дослідної справи у тваринництві, запроваджено нові форми наукової кооперації (товариства, асоціації, наукові центри). На базі галузевих інституцій розроблено новітню теорію породотворення, методи популяційної генетики, імунно- та цитогенетики, інформаційні технології. Доведено, що проблемою у розвитку галузі стало переміщення великого обсягу виробництва продукції тваринництва від сільськогосподарських підприємств до господарств

населення, з метою подолання якої 1990 р. створено Українську академію аграрних наук як національний науково-методичний і координаційний центр. Цьому сприяли також закони «Про племінну справу у тваринництві» (1999), «Про Загальнодержавну програму селекції у тваринництві на період до 2010 р.» (2004) та Концепція загальнодержавної цільової програми селекції у тваринництві до 2020 р. (2010), яка зокрема передбачала формування централізованої інформаційної бази даних з племінної справи та узгодження українського й світового галузевого законодавства.

У розділі **3 «Етапи становлення особистісних і наукових пріоритетів М. В. Зубця»** проведено періодизацію життєвого та творчого шляху вченого, проаналізовано чинники формування наукового світогляду та процес його становлення. Встановлено, що на формування інтересу дослідника до розведення тварин визначальний вплив здійснили професори М. А. Кравченко, К. Б. Свечин, М. М. Колесник, П. Д. Пшеничний. Найвагомий здобуток цього періоду полягає в захисті М. В. Зубцем при Харківському зооветеринарному інституті 1974 р. кандидатської дисертації «Обґрунтування підбору в заводському стаді великої рогатої худоби», де був узагальнений його досвід селекційно-племінної роботи з симентальською породою держплемзаводу «Тростянець».

У розділі проаналізовано діяльність вченого на посаді начальника Головного управління скотарства (1973–1978) та Управління м'ясного скотарства (1978–1980). У 1980–1982 рр. він очолював Головне управління сільськогосподарської науки Міністерства сільського господарства УРСР, у 1983 – 1984 рр. обіймав посаду заступника Міністра сільського господарства УРСР.

У 1990–2014 рр. основні зусилля М. В. Зубця спрямовувалися на становлення головного галузевого науково-методичного і координаційного центру – НААН, де він ініціював запровадження нових організаційних форм творчих об'єднань – науково-методичних і науково-технічних центрів, що уможливило наближення наукової роботи установ-співвиконавців до рівня головних інститутів. Був головою підкомітету з питань науки Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, у 1996 - 1997 рр. – Віце-прем'єр-міністром України з питань АПК. 1991–1996 очолював Інститут розведення і генетики тварин, який нині носить його ім'я, особливий внесок здійснив у становлення кафедри розведення сільськогосподарських тварин НУБіП України, очолюючи її в 1998–2001 рр. Доклав чимало зусиль до поширення знань про здобутки розведення сільськогосподарських тварин, що засвідчують написані ним 96 наукових праць популяризаційного характеру. Є ініціатором розвитку аграрної біографістики України, співзасновником на базі ННСГБ історико-біографічної серії НААН «Українські вчені-аграрії ХХ століття», у межах якої видано 9 книг; був членом редакційної колегії, а в окремі періоди головним редактором низки науково-тематичних часописів.

У розділі **4 «Творчий доробок академіка М. В. Зубця – теоретичний фундамент розведення та селекції сільськогосподарських тварин в Україні»** систематизовано наукові праці вченого, узагальнено його основні наукові розробки, окреслено перспективи їх використання на сучасному етапі розвитку тваринництва.

Теоретичні аспекти породотворення викладені в наукових працях академіка М. В. Зубця: «Вчення про породу у скотарстві» (1987), «Сучасні тенденції,

методичні та організаційні аспекти породотворного процесу в скотарстві» (1997), «Практична результативність новітніх теорії та методології селекції» (2000), «Теоретичні засади сучасної концепції породи і породоутворення та практична їх реалізація у молочному скотарстві України» (2000) та ін.

М. В. Зубцем спільно з іншими українськими дослідниками виділено характеристики, властиві для порід як біологічних систем. Питанням удосконалення методів розведення сільськогосподарських тварин присвячено його наукові праці: «Принципи створення червоно-рябої молочної породи (теоретичні основи, методи селекції, організаційні заходи)» (1986), «Основні концептуальні засади новітньої вітчизняної теорії породоутворення» (2002), «Рекомендації по формуванню генеалогічної структури червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби» (1992). У статті «Теорія схрещування: методологічний аспект наукового синтезу» (1988) висунуто гіпотезу щодо генезису порід, яка ґрунтується на визнанні історичної закономірності та необхідності схрещування у рамках розв'язання селекційних проблем як важливого методу селекційно-генетичного вдосконалення порід худоби. Вченим також обґрунтовано науково-організаційні принципи комплексної оцінки племінних тварин у скотарстві, вивчено характер успадкування рівня племінної цінності батьків потомством, застосовано екологічний і синергетичний підходи до збереження біорізноманіття тварин. Окремі аспекти цієї проблеми розкрито у наукових працях: «Генетична компонента біорізноманіття великої рогатої худоби» (2005), «Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин» (2007), «Розв'язання проблеми збереження генетичного різноманіття у тваринництві України» (2008), «Система збереження генофонду основних видів сільськогосподарських тварин в Україні» (2011).

Важливо, що низка наукових розробок, представлених М. В. Зубцем, спрямовувався на виконання «Глобального плану дій щодо підтримання та розвитку генетичних ресурсів тваринництва», розробленого країнами-співвиконавцями на запит Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН.

У цьому ж розділі дисертантом систематизовано наукові праці вченого за видовим і проблемним принципами, окреслено перспективи використання його окремих складників. Обґрунтовано, що найбільш значуща частина наукового доробку М. В. Зубця – розроблення науково-організаційних і теоретико-методологічних основ становлення та розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні. Окремі питання щодо запровадження новітніх технологій він висвітлив у праці «Основні селекційно-технологічні вимоги для створюваних порід молочної худоби в Українській РСР» (1985).

У розділі 5 «**Методологічні основи інтенсифікації селекційного процесу в молочному та м'ясному скотарстві України**» узагальнено запропоновані вченим методики, методичні рекомендації, методи та способи удосконалення існуючих і виведення нових порід. Найбільш важливими є: «Методика створення нової червоно-рябої молочної породи великої рогатої худоби» (1984), «Методичні аспекти створення заводських ліній при виведенні нових порід» (1987), «Методика створення української м'ясної породи великої рогатої худоби» (1991).

У селекційній практиці України набули поширення розроблені вченим схеми ведення племінної роботи, селекційного менеджменту молочної і м'ясної худоби, а

також організаційні моделі збереження генофонду тварин. Академік М. В. Зубець – один із розробників селекційно-технологічних вимог до створюваних порід молочної худоби в Україні, технічних проектів з оперативного контролю та аналізу результатів племінної роботи в молочному скотарстві. Вченим також розроблено концепції і стратегії розвитку м'ясного скотарства в Україні, він є співавтором українських червоно- і чорно-рябої, червоної і бурої молочних порід великої рогатої худоби, спеціалізованих м'ясних порід великої рогатої худоби.

У розділі **6 «Наукова школа академіка М. В. Зубця»** проведено аналіз творчих пошуків його учнів і послідовників, вивчено динаміку розвитку їх пріоритетних наукових напрямів й узагальнено напрацювання з розвитку теорії і методології розведення сільськогосподарських тварин, організації селекційно-племінної справи в тваринництві. Показано, що В. О. Пабат вперше систематизував основні селекційно-генетичні фактори формування м'ясної продуктивності великої рогатої худоби через узагальнення закономірностей її онтогенезу в процесі росту та розвитку; О. М. Жукорський описав особливості формування м'ясної продуктивності у молодняку м'ясних і молочних порід, генерацій помісних тварин різного віку за впливу екологічних і природно-кліматичних умов західного Лісостепу України; С. С. Спека провів аналіз особливостей формування поліської м'ясної породи з урахуванням динаміки її генеалогічної структури. Серед учнів М.В.Зубця – відомі вчені В. М. Вишневський, А. П. Козлов, Л. В. Шкрядо, Н. П. Свириденко, А. М. Мирошніков, С. Б. Васильківський, Л. О. Тимченко, Г. Т. Шкурин, В. М. Бочков, Ю. П. Полупан, З. Є. Щербатий, І. О. Супрун. Підготовлено також низку фундаментальних робіт з репрезентації досягнень вітчизняних учених у галузі аграрної науки (В. А. Вергунов, М. В. Присяжнюк, В. М. Бащенко).

Узагальнюючи, підкреслимо, що в цілому враження від дисертаційного дослідження позитивне, робота виконана на високому науковому рівні, наведені висновки дослідження дають відповіді на поставлені дослідницькі завдання. Зміст автореферату містить основні положення та результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України. Текст дисертації викладено науковим стилем, чітко й лаконічно.

Водночас висловимо деякі побажання та зауваження.

- На нашу думку, об'єкт дослідження бажано було б сформулювати дещо ближче до предмета дослідження.

- Хотілося б бачити в дисертації детальніший аналіз запропонованих М.В. Зубцем підходів та методів порівняно із рівнем тогочасної галузевої науки за кордоном.

- У роботі трапляються редакційні неточності та русизми: використано «замісник директора» замість «заступник директора» (С. 205), «ставити за мету» замість «мати на меті» (С. 54), «так» замість «наприклад» (С. 54, 59); «відносились» замість «належали» (С. 175); «відмітити» замість «відзначити» (С. 98, 133, 223); «у тому числі» замість «зокрема» (С. 232, 313, 364).

Водночас зазначимо, що висловлені зауваження не зменшують позитивну оцінку дисертації та можуть бути враховані у подальшій науковій роботі здобувача, робота якого є комплексним самостійним дослідженням, вирішує актуальну наукову проблему та за своїм змістом, новизною, теоретичною та практичною цінністю й достовірністю одержаних результатів відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам пп. 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015). Тому вважаємо, що дисертація варта підтримки, а її автор Апостол Михайло Володимирович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Доктор історичних наук,
 провідний науковий співробітник
 ДУ «Інститут досліджень науково-технічного
 потенціалу та історії науки
 ім. Г.М. Доброва НАН України»

А. С. Литвинко

